

ЗАПОРІЗЬКЕ ГАЙДАМАЦТВО ПЕРІОДУ ОЛЕСЬКІВСЬКОЇ ТА КАМ'ЯНСЬКОЇ СІЧІ (1711 – 1734 РР.)

ДІДИК С.С.,

старший викладач кафедри суспільних дисциплін

Запорізького державного медичного університету

м. Запоріжжя, Україна

У своїй доповіді ми хотіли б звернути увагу на таку малодосліджену тему, як гайдамакування запорозьких козаків у часи їх перебування під владою кримських ханів.

Ми зосередимося на гайдамацтві, гайдамакуванні не як на формі соціальної, релігійної чи національно-визвольної боротьби українського народу в XVIII ст., а як на традиційному виді діяльності окремих груп запорожців. Суть гайдамакування запорозького козацтва зводилася до «ходіння на здобич», здобуття «козацького хлібу» – до добре організованих нападів з метою грабунку і взяття бранців – ясиру. Мотиви таких дій – банальне бажання швидко розбагатіти, заробити гроші, що не має жодного відношення до національно-визвольної боротьби українського народу проти своїх гнобителів. Коли мова йде про запорозьке гайдамацтво, то як влучно зауважив запорізький дослідник, д.і.н., професор Мільчев Володимир Іванович: «.. оскільки цілком очевидним є той факт, що у багатьох задокументованих випадках прагматичний здобичницький фактор відверто й показово домінував над міркуваннями національними, релігійними чи то класовими» [3, с. 307]. Ми спробуємо з цим розібратися.

Історик В.І. Мільчев, спираючись на опрацьований ним матеріал архівосховищ Росії, України і Польщі, довів, що інституалізація (оформлення) терміну «гайдамак», «гайдамацтво», «гайдамакування» як окремого вектору військово-політичних виправ відбулася за часів перебування Війська Запорозького Низового під кримською протекцією. Виникнення та закріплення

терміну, яким означалося явище гайдамакування, припадає на другу декаду XVIII ст. [2, с.28; 3, с.309-310].

Поява терміну «гайдамак» можна простежити на матеріалах службового листування посадовців Речі Посполитої. Про гайдамакування запорожців у польських володіннях свідчать документи, які датуються 1714-м і 1715-м роками. Напади на польське прикордоння в зазначені часи, як правило, мали характер регулярних та добре організованих рейдів. На початку 1720 р. польський посланник в Туреччині радив королеві Августу відправити на польсько-турецький кордон по Дністру кілька досвідчених комісарів, які б організували викорінення гультяїв (гайдмаків) [3, с. 309-301].

Тюркське дієслово гайдамак (*hajdamak*), яке означало акт розбою, грабежу, увійшло до повсякденного вжитку для означення явища прикордонного здобичництва в цілому. В.І. Мільчев зазначає, що ця версія має всі підстави для свого існування, оскільки чітко прослідковується за матеріалами польсько-турецького дипломатичного листування з приводу набігів запорожців на польські володіння з метою захоплення здобичі та ясиру [3, с. 309-301].

Дослідник вважає, що в часи свого виникнення терміни «гайдамак», «гайдамацтво», «гайдамакування» означало виключно здобичницькі рейди запорожців на польську територію з метою грабунку і здобуття ясиру. І лише з другої половини XVIII ст. починається епоха вільного й широкого трактування терміну «гайдамак» польськими можновладцями у значенні не тільки грабунку, а й боротьби правобережного козацтва чи селянства проти поляків.

У широкому розумінні гайдамаками називали усіх, хто виступав проти польської влади і були безпосередньо чи опосередковано пов'язані із Запорожжям, вірніше з Військом Запорозьким Низовим. У широкому розумінні під цей термін підпадало все українське населення і не тільки воно. Дуже часто терміни «запорожець» і «гайдамак» у шляхетському оточенні Речі Посполитої сприймалися майже як синоніми [3, с. 309-310].

Досить швидко російська сторона переймає від поляків і також починає вживати термін гайдамак, тому що здобичницькі рейди запорозьких ватаг з території Кримського ханства починають турбувати південні й східні окраїни Гетьманщини і Слобожанщини. Загроза була настільки серйозною, що з метою захисту від «харцизів» або ж «гайдамаків» (мовою документів тих часів – це синоніми) на кордонах будують нові форти і посилюють їх командами з гетьманських і слобідських козаків. Але при цьому напади гайдамаків були направлені у першу чергу на українське населення – його грабували та брали у ясир [3, с. 311].

Слід згадати, що подібні епізоди траплялися під час недовгої служби запорожців шведському королю Карлу XII в 1709–1710 рр. Тоді частину запорожців було залучено до диверсійних рейдів на підросійські території. Але часто-густо такі рейди перетворювалися на звичайнісенькі грабунки та захоплення ясиру з мешканців українських сіл. Деякі запорожці при шведському війську пішли ще далі. В.І. Мільчев зазначає, були випадки коли січовики, незадоволені платнею за службу, в якості компенсації захоплювали як ясир вояків шведською війська, з метою їх подальшого продажу у турецьку неволю. На 1710 р. документи зафіксували число у 400 осіб, які стали ясиром [1, с. 593].

Чимало випадків подібних дій зафіксовано у текстах судово-слідчих документів російського прикордонного командування – так званих «расспросных речей» і «сказок». Найбільш ранні із них відносяться до 1711 – 1713 рр. – в часи перебування Війська Запорозького Низового у підданстві Гіреїв. Мотиви дій затриманих гайдамаків були дуже схожі. Молоді хлопці з прикордонних сіл у пошуках щастя-долі тікають на Січ у Олешках. Там вони рибалять, беруть участь у військових виправах січовиків на Північному Кавказі. Але особливих фінансових вигід подібні заняття і служби не приносять. Тому у пошуках швидкого збагачення вони стають гайдамаками. В.І. Мільчев влучно зазначав, що такі дії важко виправдати. Їх мотивом була звичайна жага наживи. Тим більше коли запорозькі здобичники вирушали на промисел не в чужі краї –

польські чи кримські території. Ні, вони вирушали на свою малу батьківщину, в землі українські. Ці молоді хлопці приєднувались до ватаги запорожців-гайдамаків, і в якості провідників, вели їх «на промисел» в свої рідні краї. Дозволимо собі зацитувати В.І. Мільчева: «Відгін коней, грабежі, захоплення бранців... Підігнати їх під ранжир «національно-визвольної боротьби» не виявляється можливим, тим більше, коли відсіч їм дають ті ж українські гетьманські козаки» [3, с. 311].

Коріння таких гайдамацьких нападів на власне українські землі були зумовлені обставинами перебування запорожців під кримською протекцією. І хоча питання впливу ногайсько-татарського здобичництва на особливості здобичництва запорозького за часів кримської протекції залишається малодослідженою темою, але маємо підстави так вважати. З рапортів російських військовослужбовців вищому командуванню дізнаємося, що саме в цей період серед частини запорожців поширюється практика захоплення ясиру в Гетьманщині та Слобожанщині, з метою його подальшого продажу в Криму. Вірогідно, вона була запозичена у кримських татар. Звичайно, не слід асоціювати гайдамацький промисел з усім Військом Запорозьким Низовим. Скоріше за все, мова йде про козацькі низи, січову сірому, козацький маргіналітет, який до того ж мав всі підстави приховувати свою діяльність від більшості Війська [3, с. 311-312].

Але й заперечувати факт того, що особливого розмаху здобичницькі виправи січовиків набувають саме під час перебування під владою Гіреїв, не слід. З давніх-давен кримські татари здійснювали грабіжницькі напади на сусідні території, брали ясир. Практика работоргівлі на території Криму і Туреччини зберігалася впродовж всього XVIII ст. Частина окремих запорозьких маргіналів не могла встояти від такого відносно легкого способу збагачення. Але й після 1775 р., в роки Задунайської Січі, коли частина запорожців перебувала під владою турок, також фіксуються випадки захоплення ясиру «турецькими» запорожцями. Так у першій половині 1780 р. відомо про три випадки захоплення гайдамаками молодих жінок з метою їх продажу в Очакові.

Причому трапилися вони у Гарді-на-Бузі – одному з найбільших колишніх селищ запорожців [3, с. 312].

В.І. Мільчев вважає, що і саме січове товариство не схвалювало подібних дій, і, вочевидь, намагалося з ними боротися. Але заборони кошової адміністрації не завжди були дієвими, завжди знаходилося достатньо січовиків, для яких подібний спосіб життя був ледве не нормою [3, с. 312].

Таким чином, можемо констатувати, що запорозьке гайдамакування періоду перебування Війська Запорозького Низового під кримською протекцією було пов'язано з традиціями татарського здобичництва і ясиру. Вельми часто подібні дії гайдамаків характеризувалися не захистом якихось національно-релігійних чи класових інтересів, а були банальним грабунком сусідів і взяттям бранців з метою їх продажу до Криму.

Список літератури:

1. Володимир Мільчев. 9.5. Військо Запорозьке Низове під кримською Протекцією // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. - Т. 1. - С. 587-603.

2. Мільчев В. І. Джерела з соціальної історії запорозького козацтва XVIII ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / В. І. Мільчев ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2011. – 40 с. – укр.

3. Мільчев В. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII – XVIII ст. (джерелознавчий аналіз). – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – 369 с.